

Оксана Яремко,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права і процесу юридичного факультету Тернопільського національного економічного факультету

ІНСТИТУТ СУДИМОСТІ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ: НЕОБХІДНІСТЬ ГУМАНІЗАЦІЇ

Розглянуто необхідність реформування інституту покарання в Україні. Доведено, що національні кримінально-правові норми про судимість не повністю відповідають принципу гуманізму. Обґрунтовано, що інститут судимості має зумовлювати лише кримінальні наслідки і не обмежувати правового статусу особи, яка вже відбула кримінальне покарання, позбавляти прав, що належить їй як громадянину держави.

Ключові слова: кримінальне право, інститут судимості, принцип гуманізму, особа, правовий статус особи

Яремко О. М.

Інститут судимості в уголовном праве Украины: необходимость гуманизации

Рассмотрено необходимость реформирования института наказания в Украине. Доказано, что национальные уголовно-правовые нормы о судимости не полностью отвечают принципу гуманизма. Обосновано, что институт судимости должен вызывать только уголовные последствия и не ограничивать правового статуса лица, которое уже отбыло уголовное наказание, лишая прав, принадлежащих ему как гражданину государства.

Ключевые слова: уголовное право, институт судимости, принцип гуманизма, лицо, правовой статус лица

Yaremko O.

Institute of conviction in criminal law Ukraine: the need humanization

The article is devoted to the need to reform of punishment in Ukraine. It is proved that the domestic criminal law of the record is not entirely corresponding to the principle of humanism. Proved that the institution of criminal record should cause only criminal consequences, and not to limit the legal status of a person who has served prisons, deprived of the rights that belong to her as a citizen of the state.

Keywords: criminal law, institute of conviction, the principle of humanism, a person the legal status of a person

Постановка проблеми. В інституті покарання сучасної України спостерігається як фрагментарна, стихійна гуманізація (відміна смертної кари, запровадження альтернативних «нетюремних» видів покарань, вимога здійснення правосуддя тільки судом, заборона брати до уваги при винесенні вироку докази, отримані незаконним шляхом тощо), так і чимало стереотипів, понять та положень легістсько-раціоцентричного репресивного мислення радянсько-тоталітарного інституту покарання (стосовно судимості, мети покарання, практики застосування тортур, надання судьями серед видів покарань переваги позбавленню волі на певний строк тощо). Без розроблення нової кримінально-правової доктрини, найважливішою цінністю якої є особистість, реформи в нормативно-знаковій реальності та юридичній практиці будуть неефективними. Насамперед, коли мова йде про необхідність гуманізації інституту судимості в Україні.

Стан дослідження та формулювання цілей статті. У вітчизняній юридичній науці дослідження необхідності реформування інституту судимості в Україні здійснювали такі науковці, як: Г. Андрусів, П. Андрушко, О. Бандура, В. Беньківський, П. Фріс, О. Яремко та ін.

Метою даної наукової розвідки є обґрунтування необхідності гуманізації інституту судимості та викладення авторського бачення на шляхи її здійснення.

Виклад основного матеріалу. Гуманізм часто виражає себе як віру в початково добру природу людей. Гуманізм у правовому розвитку – це довіра не до природи, а до основного особистісного виміру людини – до її волі, котру розуміють як здатність самоконтролю і самодисципліни. Правова оцінка вчинку дає змогу припустити, що за природою люди недосконалі, у них є маса поганих схильностей. Разом із тим, вона категорично забороняє явно припускати, нібито той чи інший індивід настільки нерозвинений як особистість, що не може протистояти своїм схильностям. Тому жодна, навіть найгірша «природа» не зумовлює злочинного діяння, ніхто не має права пророчити злочини і на цій підставі карати людей. Юридичний гуманізм виражає себе насамперед як антифаталізм, як визнання за кожною особою неусувної свободи волі [1, с. 214].

© Оксана Яремко, 2016

Гуманізм покарання і в цілому кримінальної політики є можливим за умови, що суспільство подолає спокуси прийняття остаточних рішень стосовно особи злочинця. Так, неприйнятними для сучасних правових відносин є визнання за особою, яка переступила кримінальний закон, лише злої волі, та, як наслідок, накладання на неї ярлика «суспільно небезпечної особи» – наголошують автори. «Покарання виступає своєрідним рубежем, що відділяє злочинця від суспільства, завдяки якому людина може визначити своє місцеперебування й обирати правильні орієнтири життєвого шляху» [2, с. 59]. Тому демократичне суспільство, що прагне людської солідарності за допомогою державних інституцій та інститутів громадянського суспільства зобов'язане сприяти подальшому єднанню злочинця з іншими людьми.

Ще одним свідченням того, що ми не зуміли до кінця відмовитися від легістських ідей правової системи Радянського Союзу, є розуміння як чинним кримінальним законодавством, так і теоретиками й практиками кримінального права інституту судимості. Судимість П. Фріс розглядає не інакше, як анахронізм, що не відповідає реаліям демократичного суспільства. «Цей інститут здійснює фактичну селекцію громадян, яка грубо порушує принцип рівності громадян перед законом та судом, закріплений ст. 24 Конституції України. Ця селекція має суттєве правове значення, яке приводить до того, що особа часто карається не за вчинене діяння, а за своє минуле, що не може бути визнано таким, що відповідає принципам кримінальної відповідальності» – твердить український правник [3, с. 12].

Кримінальний закон не містить визначення інституту судимості. Його розробила наука кримінального права. «Судимість – це особливе правове становище особи, яке виникає у зв'язку з постановленням звинувачувального вироку та призначенням покарання і тягне певні, несприятливі для засудженого правові наслідки, що виходять за межі покарання», – вважає один із співавторів підручника з кримінального права С. Яценко [4, с. 428]. Таке трактування інституту судимості призводить до хибного розуміння правового статусу засуджених, порушує основні права як тих, хто несе покарання, так і тих, хто вже поніс кримінальну відповідальність.

Кримінальна відповідальність – об'єктивний елемент кримінально-правових відносин особи, котра вчинила злочин та суспільства (держави), тому обов'язок особи – понести адекватне кримінальне покарання. Злочинне діяння і покарання виступають як причина й наслідок, а оскільки злочинне діяння вчиняє конкретна особа, то покарання як протидію суспільства та держави застосовують до цієї конкретної особи. У цьому й полягає об'єктивна необхідність невідворотності покарання. Тому особа, що понесла адекватне вчиненому злочині покарання, будучи позбавленою в часових межах конкретного покарання, певних прав і свобод, виконала свій обов'язок перед суспільством. Виникає питання: яка ж правова природа передбаченого ст. 155 Кримінального виконавчого кодексу України (далі – КВК) обмеженого правового статусу осіб, які вже відбули покарання і, як твердить закон, «несуть обов'язки і користуються правами, встановленими для громадян України, з обмеженнями, що передбачені для осіб, які мають судимість»? [5, с. 428]. Чи це не суперечить принципам права? Чому позбавляємо прав, що належать людині як громадянину своєї держави?

Обмеження, які застосовують до особи, котра має судимість, мають як кримінально-правові, так і цивільно-правові наслідки та в період судимості виходять за рамки кримінального покарання, тому не є кримінальним (чи будь-яким іншим) покаранням. Яскравий приклад цього – заборона особам, котрі мають судимість, займати певні посади.

Так, чинна Конституція України як одну з вимог до кандидата у народні депутати висуває відсутність судимості за умисний злочин. Виникає питання: чому громадянин України, котрий із тих чи інших причин порушив норми кримінального закону, в період судимості не може реалізувати своє активне виборче право? Державі не слід позбавити особу такого шансу, адже за демократичних умов виборець має сам вирішити: бути цій особі носієм його влади, чи ні. Інша справа, коли особа засуджена за злочини проти виборчих прав і свобод людини та громадянина. Справді, в сфері суспільних відносин, у котрій особа вчиняє суспільно небезпечні діяння, щоб вона надалі не допустила злочинів із використанням відповідної посади або в результаті відповідної діяльності, таку особу необхідно позбавити права займати відповідні посади й займатися відповідною діяльністю. Проте позбавити такого права можна лише у вигляді кримінального покарання, тобто воно має бути передбаченим тільки санкцією статті кримінального кодексу. Тому різниця між цим видом покарання і конституційною вимогою до нардепа про несудимість полягає в тому, що перша – справедлива кара (з метою спеціальної превенції), а друга – цивільне обмеження, котре виходить далеко за рамки покарання, чим і порушує як гідність засудженого, так і закони «правосуддя».

Як бачимо, правовий статус осіб, котрі вже відбули кримінальне покарання відрізняється і від правового статусу пересічного громадянина України, оскільки за порушниками кримінального закону зберіга-

ється «стан судимості», так як суперечить національним і міжнародним засадам права. Так, ст. 2 Загальної декларації прав людини ООН від 10 грудня 1948 р. [6] та ст. 24 Конституції України [7] проголосили рівність конституційних прав і свобод усіх громадян перед законом. Не може бути привілеї чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного й соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або *іншими ознаками*. При здійсненні своїх прав і обов'язків кожна людина має зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом з метою забезпечення належного визнання й поваги прав та свобод інших і забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку й загального добробуту в демократичній державі (ст. 29 Загальної декларації прав людини) [8]. Які норми моралі, який порядок у суспільстві порушують засуджені особи, сповна реалізуючи свій конституційно-правовий статус? Навпаки, згадані обмеження порушують принцип рівної справедливості, створюють у таких осіб комплекс неповноцінності.

«Чим же тоді є правові наслідки?» (обмеження, що впливають зі судимості), – запитує, роздумуючи над змістом судимості, В. Смирнов. І сам дає відповідь: «Очевидно, що ці правові наслідки для особи, котра має судимість, є запобіжним засобом, тимчасовим запобіжним засобом, профілактичним засобом, незалежно від того, схильна ця особа вчинити новий злочин чи твердо вирішила стати на шлях виправлення, бо ніхто не може знати наперед, як відбудеться адаптація особи на свободі після відбуття кримінального покарання». «На якій же підставі, – продовжує він, – теоретики кримінального права ставлять на людині клеймо – «суспільно небезпечний злочинець», суспільно небезпечна особистість?» [8, с. 62]. Нескінчена експлуатація брехливої проблеми «суспільної небезпеки особистості» в друкованих працях теоретиків кримінального права та в коментарях до кримінальних кодексів не тільки вводять у брутальний блуд студентів юридичних закладів, задалегідь укорінюючи в їхні голови упереджене ставлення до людини, яка відбула кримінальне покарання, а й непоправно шкодять суспільству та державі. Адже «десятки, сотні, тисячі осіб, котрі понесли кримінальне покарання після повернення з місць позбавлення волі стикаються з численними, а іноді й із непереборними труднощами, зустрічаючи підозрілість, недовіру і побоювання, що така особа може й надалі вчинити злочин», оскільки на формування громадської думки все-таки впливає ідея теорії кримінального права про «суспільну небезпеку особистості» [8, с. 63].

Як твердять науковці, судимість є персональною і пов'язана з конкретною особою. Проте знаємо, що на практиці панує «негласний закон»: не брати на посади у правоохоронній сфері осіб, родичі котрих мають або ж мали судимість. Не раз нам доводилося заповнювати анкети з графою «судимість». Як бачимо, відчутний вплив концепцій біологічних джерел виникнення злочинності, ми ж бо звикли часто казати, що яблуко від яблуні недалеко падає.

Інститут судимості здійснює фактичну селекцію громадян, яка грубо порушує принцип рівності громадян перед законом та судом, закріплений ст. 24 Конституції України [7]. Якщо ж П. Фріс пропонує ліквідувати цей інститут кримінального права, то ми не виступаємо за скасування у кримінальному праві інституту судимості. Проте його наслідки мають бути кримінальними і не обмежувати правовий статус особи, котра відбула кримінальне покарання, не позбавляти прав, що належать їй як громадянину (громадянці) держави. Зберігши за такими особами «стан судимості», ускладнюємо їхнє життя (особливо тих, які вийшли з місць позбавлення волі), певними обмеженнями позбавляємо змоги працювати по професії, яку вони обрали, підтверджуємо, що ми їм не довіряємо. Цим, по суті підштовхуємо засуджених до повторного вчинення злочину, після чого й накладаємо на них тяжчий ярлик – «рецидивіст».

Судимість слід враховувати тільки при вирішенні питань, пов'язаних із кваліфікацією злочинів, призначення та виконання покарань, тобто вона має зумовлювати лише кримінально-правові наслідки. Особа, яка відбула адекватне вчиненому злочині покарання, будучи в часових межах конкретного покарання, позбавленою або обмеженою у певних правах і свободах, сповна виконала свій обов'язок перед суспільством. Позбавлення засудженого прав, що виходять за межі покарання і належать йому як громадянину держави не є виправданим, оскільки крім провокування сумнівів щодо суспільної безпеки засудженого та штовхання його до рецидивної поведінки ні до чого більше не призводять. Відповідно, кримінально-правові норми, які сукупно утворюють український інститут судимості, потребують раціонально-гуманістичного наповнення.

Часто саме держава породжує в суспільстві злочинців, ставлячи людей в умови, в яких важко не переступити закон (позбавлення засобів до існування, різка поляризація суспільства, творення неправової, позбавленої моральності, нормативно-правової бази тощо). Проте ми маємо можливості зупинитись і діяти за новими, ефективнішими правилами. Кожна з цих можливостей разом із певною вигодою потребуватиме певної ціни. Наскільки серйозним та глибоким є бажання суспільства позбутися злочинності та яку ціну

воно готове за це заплатити? Вибір належить зробити йому. Але варто пам'ятати, що рано чи пізно для кожного, хто став жертвою правил суспільства, в якому живе, може настати нагода опинитися на місці злочинця і відчутти на собі всю повноту «судово-пенітенціарної системи» [9].

Тому важлива роль в інституті покарання належить громадянському суспільству, для якого має бути цінністю, без винятку, кожна особистість. Воно прагне за допомогою справедливого правосуддя відновити порушене право, але водночас зацікавлене і в тому, щоб людина, залишивши місце позбавлення волі чи отримавши інше кримінальне покарання, була морально здоровою.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Негуманний інститут судимості має зумовлювати лише кримінальні наслідки і не обмежувати правового статусу особи, яка вже відбула кримінальне покарання, позбавляти прав, що належить їй як громадянину держави. Зберігши за такими особами «стан судимості», ускладнюємо їхнє життя (особливо тих, які вийшли з місць позбавлення волі), певними обмеженнями позбавляємо можливості займатися бажаною їм професією, підтверджуємо свою недовіру до таких людей. Цим самим підштовхуємо засуджених до повторного вчинення злочину, після чого й наклеюємо на них принизливий ярлик – «рецидивіст».

Список використаної літератури

1. *Квинтэссенция: Филос: альманах / сост. : В. Мудрагей, В. Установ]. – М. : Политиздат, 1990. – 447 с.*
2. Бандура О. *Філософія постмодерну і деякі проблеми правотворчості та правозастосування / О. Бандура // Науковий вісник Нац. ун-ту внутр. справ. – К. – 2004. – №3. – С.29–37.*
3. Фріс П. *Кримінально-правова політика України: автореф. дис ... доктора юрид. наук: 12.00.08. / П. Фріс. – К., 2005. – 35 с.*
4. *Кримінальне право України. Загальна частина: підручн. [для студентів юрид. вузів і фак.] / Г. Андрусів, П. Андрушко, В. Бенківський] ; за ред. П. Матишевського. – К. : Юрінком Інтер, 1997. – 512 с.*
5. *Кримінально-виконавчий кодекс України №1129-IV від 11 липня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 3–4. – Ст. 21.*
6. *Права людини і професійні стандарти для працівників пенітенціарної системи в документах міжнародних організацій. – К. : Сфера, 2002. – 293 с.*
7. *Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.*
8. *Смирнов В. К вопросу об общественной опасности преступного деяния / В. Смирнов. – Х. : Константа, 2003. – 152 с.*
9. Яремко О. *Контамінація раціонального та гуманістичного вимірів у генезі інституту покарання в контексті європейської правової традиції : автореф. дис ... канд. юрид. наук 12.00.12 / О. Яремко. – К., 2009. – 22 с.*

Стаття надійшла до редакції 18.11.2016.